

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ

ԽՈՐՀՐԴԻ ԱՐՁԱՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

ԵՐՐՈՐԴ ՆԻՍՏ

5 օգոստոս, երկուշաբթի, ժամը 11

Նախագահ՝ Ա. Սահակեան

Օրակարգի նիւթն է՝ կառավարական յայտագրի քննութիւնը :
 Խօսք է առնում Հ. Յ. Դաշնակցութեան Փրակցիայի նախագահ Սմբ. Խաչատրեանը, որ կարճ ճառով ցոյց է տալիս յայտագրի մի քանի երկրորդական թերութիւնները եւ դռնում է, որ յայտագիրը, ընդհանուր առմամբ, բաւարարում է իր Փրակցիային :

Ա. Խոնդկարեան, սոց. — յեղ. — Իւրաքանչիւր յայտագրի նպատակն է ծանօթացնել խորհրդարանին եւ վերջինիս միջոցով ժողովրդին նոր կազմած կառավարութեան ընոյթին, որպէսզի խորհրդարանը կարողանայ ճշտել իր վերաբերումը դէպի կառավարութիւնը : Այդ տեսակէտից, յայտագիրը խմբադրած է այնպիսի ընդհանուր արտայայտութիւններով, որ կարելի չէ որոշ գաղափար կազմել կառավարութեան մասին : Սա մի ընդհանուր յայտագիր է, որ կարող է յարմարւել ամէն մի կառավարութեան, այնքան քիչ են նրա մէջ թանձրացեալ կէտերն ու մանրամասնութիւնները : Անդրանիկ կառավարութեան յայտագիրը պէտք է ունենար սահմանադրական ընոյթ : Երկրում ամէն ինչ քայքայւած է, հարկաւոր է ըստեղծել պետական նոր մեքենայ, և կառավարութիւնը պէտք է ասէր, թէ ինքը ինչպէս պիտի դուրս բերէ այդ դժուրը : Մի երկրի քաղաքական կեանքի բովանդակութիւնը որոշւում է խորհրդարանի դործունէութեամբ, բայց կառավարութիւնից երկիրը սպասում է կառավարական գործի կարգաւորում : Յայտագրի մէջ չկայ եւ ոչ մի խօսք այդ մասին :

Անցնելով արտաքին քաղաքականութեան՝ պատգ. Խոնդկարեանը զարմանք է յայտնում, որ ոչ մի խօսք չի աււած Ռուսաստանի հետ ունենալիք յարաբերութեան մասին : Արդեօք այդ բացատրւում

է նրանով, որ կառավարութիւնը Ռուսաստանի հարցը համարում է լուծւած խնդր՞, թէ՞ ուրիշ նկատումներ կան: Յամենայն դէպս, սոց. — յեղափոխական Փրակցիան աշխատելու է վերականգնել միացեալ յեղափոխական ճակատը Ռուսաստանի հետ եւ կովկասեան դէմոկրատիան դաշնակցական կապերով կապել Ռուսաստանի ռամկավար հանրապետութեան հետ:

Պատգամաւորին անհասկանալի են թւում այն շարժառիթները, որոնք ստիպել են կառավարութեան ներկայանալ խորհրդարանին այնպիսի յայտադրով, որի մէջ կառավարութեան իսկական դիտաւորութիւնները քողարկւած են ընդհանուր խօսքերով: Բայց հէնց այդ հանգամանքը հնարաւորութիւն չէ տալիս որոշ դադափար կազմել կառավարութեան եւ նրա քաղաքականութեան մասին: Այդ պատճառով սոց. — յեղ. Փրակցիան դժարանալով միայն յայտադրի հիման վրա ճշտել իր վերաբերումը դէպի Քաջաղունիի դահլիճը՝ որոշել է մնալ ձեռնպահ վստահութեան կամ անվստահութեան բանաձեւի քեզարկութեան ժամանակ:

Հայ Ժողովրդական Կուսակցութեան ներկայացուցիչ Արշալոյս Մխիթարեանը յանուն իր Փրակցիայի կարդում է հետեւեալը. —

Հայ Ժողովրդական Կուսակցութեան Փրակցիան, լսելով Հայաստանի Խորհրդում կառավարութեան օդոստ. 3-ին յայտարարած դէկլարացիան՝ դժուանակութիւն յայտնում, որ կառավարութիւնը որոշել է հետեւել ոչալ քաղաքականութեան եւ խուսափել է ծրարագրային ծայրայեղ յայտարարութիւններից: Այսու հանդերձ նա կառավարութեան դէկլարացիայի վերաբերմամբ հետեւեալ դիտողութիւններն է անում. —

1) Ներքին գործերի սահմաններում. — Չստիպանց անորոշ մի Փորձույա է ասելը «հաստատել երկրում տարրական իրաւակարգ եւ կեանքի ու դոյքի ապահովութիւն», առանց ցոյց տալու այն հիմունքներն ու միջոցները, որոնց վրա պիտի յենւի եւ իրաւագործւի այդ իրաւակարգը: Այսպիսի անորոշ եւ անպատասխանատու յայտարարութիւն կարող է անել ամէն տեսակ կառավարութիւն՝ նրա մէջ ղենլով իր ցանկացած բովանդակութիւն: Փրակցիան կարծում է, որ այս կէտում յատկապէս պէտք է յիշւած լինէին այն հիմնարկութիւնները, որոնք պիտի ստեղծէին իրաւգործելու համար իրաւակարգը եւ կեանքի ու դոյքի ապահովութիւնը: Պէտք է յիշատակւած լինէր թէ մտադիր է արդեօք կառավարութիւնը այժմէն եւ եթ մտցնել դէմստւային ինքնավարութիւն, կամ ի՞նչ կերպով նա մտադիր է կազմակերպել տեղական իշխանութիւնները: Դարձեալ անյայտ է մնում, ինչպիսի վերաբերմունք ունի կառավարութիւնը դէպի մամուլը,

խօսքի, ժողովների աղատութիւնը, անձի եւ բնակարանների անձն-
որնմխելիութիւնը եւ այլ քաղաքացիական աղատութիւնները, եւ
ի՞նչ կերպով մտադիր է սրանք իրագործել երկրի ներկայ քառասյին
վիճակում :

2) Պարեմաւորման դործի վերաբերեալ Փօրմուլան, այն է՝ «եռան-
դուն միջոցների դիմել կարելոյն չափ մեղմացնելու պարենաւորման
տաղնապը»՝ ցոյց է տալիս, որ կառավարութիւնն այս հարցում իսկա-
պէս ոչ մի որոշ պարտականութիւն յանձն չէ անում Հայաստ. խոր-
հրդի առաջ, որովհետեւ, «ըստ կարելոյն» խօսքը բոլորովին ա-
ռաձգական եւ անպատասխանատու դարձեալ է : Ֆրակցիան կար-
ծում է, որ կառավարութիւնը պարտական էր ցոյց տալ դոնէ մի
քանի ուէալ միջոցներ փարատելու համար պարենաւորման ահռելի ա-
ղէտը, որ սպառնում է ժողովրդի ֆիզիքական գոյութեան, պէտք է
ցոյց տար, թէ շարունակելով է արդեօք հացի պէտական մենավա-
ճառութիւնը, մտադիր է արդեօք եւ ի՞նչ միջոցներով ապահովել
կենսամթերքների անկորուստ ամբարումը, օտար երկրներից հացի
ներմուծումը եւ մթերքների հաւասարաչափ ու կանոնաւոր բաշ-
խումը :

3) Նոյնպէս անորոշ եւ անբաւարար է կառավարութեան յայ-
տարարութիւնը գաղթականների վիճակի վերաբերմամբ. յայտնի չէ
նրանից, թէ մտադիր է արդեօք, կառավարութիւնը նոր գիւղատեղեր
ստեղծել նրանց համար, կազմակերպել հասարակական աշխատանք-
ներ՝ նրանց դուրս բերելու համար այժմեան անցանկալի մուրացկա-
նութեան վիճակից, ապահովել նրանց համար առողջապահական մի-
նիմալ պայմաններ սոսկալի մահացութեան առաջն անելու համար :

4) Ֆինանսական հարցի վերաբերմամբ Ֆրակցիան գտնում է,
որ կառավարութիւնը չունի ֆինանսական որոշ քաղաքականութիւն
երկրի տնտեսութիւնը բարեկարգելու համար, քանի որ մերի նման
աւերած եւ տնտեսապէս քայքայեալ երկրում ոչ մի հարկային
սխտեմ, որքան էլ «առողջ լինի», չէ կարող բաւարարութիւն տալ
պետութեան ֆինանսական կարիքներին : Գալով «առողջ» հարկային
սխտեմին՝ Ֆրակցիան նկատում է, որ դա միանգամայն անորոշ եւ
առաձգական խօսք է եւ չի տալիս որեւէ հասկացողութիւն թէ հար-
կերի բաղմատեսակ եւ բարդ սխտեմներից կառավարութիւնը ո՞րն
է համարում առողջ :

5) Արդարադատութեան սահմաններում Ֆրակցիան նոյնպէս ան-
բաւարար է գտնում արդարադատութեան եւ դատավարութեան վե-
րաբերեալ մի քանի խօսքերը : Դէկլարացիայի մէջ չէ յիշեալ, թէ
կառավարութիւնը ի՞նչ միջոցներ պիտի ձեռնարկէ եւ ի՞նչ օրինա-

գերծեր ունի ի նկատի մօտակայ ապագայում դատաւարութեան եւ արդարադատութեան դործը հաստատուն հիմքերի վրա դնելու համար: Նա նոյնիսկ զանց է անում յիշել, թէ մինչեւ նոր օրէնքների սահմանելը ի՞նչ օրէնքներով պէտք է կառավարել երկիրը: Նոյնպէս մատնանշած է նուսական, պետական եւ տեղական լեզուների կիրառութեան եղանակը դատաւարութեան մէջ:

6) Գալով կառավարութեան յայտարարութեան արտաքին գործերի վերաբերմամբ, այսինքն՝ «ամբացնել օսմանեան կառավարութեան հետ կնքած հաշտութիւնը եւ բարի դրացիական յարաբերութիւններ հաստատել նրա հետ: Խստիւ կատարել այն բոլոր պարտականութիւնները, որ մենք յանձն ենք առել օսմանեան կառավարութեան հանդէպ, եւ հետեւել, որ օսմանեան կառավարութիւնը իր կողմից անի նոյնը մեր վերաբերմամբ, մասնաւորապէս լուծել օսմանեան զօրքերի մեր երկրից դուրս բերելու հարցը եւ զաղթականների վերադարձը»՝ Փրակցիան ուղղակի ապշում է, թէ ինչպէս կառավարութիւնը անտես է անում բովանդակ հայ ժողովրդի տենչն ու կենսական շահերը այսպիսի մի դործում, որից կախած է հայ պետութեան լինելու-չլինելու հարցը: Մինչդեռ կառավարութեան պատգամաւորները Կ. Պօլսում աշխատում են օսմանեան պետութեան եւ նրա դաշնակից պետութիւնների համաձայնութեամբ վերաքննել Բաթումի հաշտութեան դաշնագիրը՝ նպատակ ունենալով ընդաքձակել մեր պետութեան սահմանները եւ հնարաւորութիւն տալ հայ ժողովուրդին ապրելու պետական կեանքով: մինչդեռ Հայաստանի Խորհրդի բացման հանդիսաւոր օրը պ. Նախագահը, Թարգման հանդիսանալով ժողովրդի միահամուռ տենչանքին, յոյս յայտնեց, թէ՝ «սահմանները քարացած չեն, որ նրանք կընդարձակւին կեանքի երկաթէ օրէնքի ուժով, մեր արդար եւ անվիճելի իրաւունքների պաշտպանութեամբ գրաւած հողամասերի վերաբերմամբ», կառավարութիւնը իր յայտարարութեամբ լիովին հաշտւում է Բաթումի դաշնագրի հետ եւ խոստանում է նրան ամրապնդել՝ սրանով կանխօրէն գլխատելով իր պատգամաւորների դործը եւ ուղղակի ի չիք գործնելով նրան:

7) Բացի սրանից, Փրակցիան հարկադրւած է մատնանշել, որ կառավարութիւնը միանգամայն լուծ է ժողովրդական լուսաւորութեան մասին եւ նոյնիսկ է յիշում որեւէ օրգան, ժողովրդական լուսաւորութեան կարեւոր գործը վարելու համար, կարծես այս հարցը դոյութիւն չունի նրա համար: Նա միանգամայն անտես է անում ժողովրդական առողջապահութիւնը, որ մասնաւորապէս վտանգւած է պարենաւորման տաղնալի, զաղթականների անտանելի վիճակի

և Ծաղած համաճարակների պատճառով: Լուսթեան է մատնում նաև հողային հարցը, որ չնորհիւ գործադրող հին և նոր, միմեանց հակասող օրէնքների ու կարգադրութիւնների, գտնում է քառասյին դրութեան մէջ և առիթ է տալիս անվերջ դատաստանական վէճերի և ընդհարումների: Կառավարութիւնը լուծ է նաև, թէ նոր ստեղծած պետութիւնը ի՞նչ յարաբերութիւն է պահպանելու հարեւան նոր պետութիւնների և հեռավոր մեծ պետութիւնների հետ. ի՞նչ օրինչնտացիայի է հետեւելու իր արտաքին քաղաքականութեան մէջ, մի հանդամանք, որ վճռական նշանակութիւն ունի մեր պետական կեանքի ուղղութեան գործում:

Այս դիտողութիւններն անելով և գտնելով, որ կառավարութեան դէկլարացիան թերի է և չառ մասերում անբաւարար՝ Հայ Ժող. Կուսակցութեան Փրակցիան յայտարարում, որ ինքը կաջակցի կառավարութեան այն չափով միայն, որ չափով նա կիրադործէ իր դէկլարացիայի այն խոստումները, որոնց դէմ Փրակցիան առարկութիւն չունի, և որչափ նա ի նկատի կառնէ և կաշխատի իրագործել Փրակցիայի դիտողութիւնները:

Սոց. — դէմ. Փրակցիայի կողմից արտադրուած են երկու պատգամաւորներ: Մէնչեւիկ հատածի կողմից Հ. Ագաւեանը նոյնպէս գոհ է յայտադրի ընդհանուր բնոյթից և անբոշութիւնից: Յայտադրում ոչ մի խօսք չի ասած աշխատանքի օրէնդրութեան և բանւորական հարցի մասին. անտեսած են առողջապահական և դպրոցական խնդիրները: Ինչ վերաբերում է Հայաստանի ապագային, Ագաւեանը չի հաւատում անդրկովկասեան անկախ պետութիւնների գոյութեանը: Նա յոյս է յայտնում, որ հանրապետութիւնները կը հասկանան այդ և չուտով նորից կը վերականգնեն Անդրկովկասի միասնական և բուշեւիկներից անկախ հանրապետութիւնը:

Սոց. — դէմ. Փրակցիայի միւս հոետորը՝ բուշեւիկ Ա. Մելիքեանը, ընդհանուր արտադրութիւններով, ներկայացնում է իր աշխարհահայեացքը և խօսում է համաշխարհային յեղափոխութեան, բանւորութեան անելիքների և նման խնդիրների մասին: Դէմ արտադրուելով Հայաստանի անկախութեան՝ Մելիքեանը անհրաժեշտ է համարում վերականգնել կապը Ռուսաստանի հետ, անկախ այն բանից, թէ ի՞նչ կուսակցութիւն է կանգնած Ռուսաստանում իշխանութեան գլուխը:

Մանիֆէստական փրակցիայի ներկայացուցիչը հակաճառում է յայտադրիւր քննադատողներին, գտնում է յայտադրիւր գոհացուցիչ

եւ իր Փրակցիայի կողմից խոստանում է անվերապահ աջակցութիւն կառավարութեան :

Ռուս պատգամաւոր Ա. Ի. Զորինը շօշափում է Հայաստանի յարաբերութեան խնդիրը Ռուսաստանի հետ եւ յայտարարում է, որ քանի որ Հայաստանի Հանրապետութիւնը կատարւած փաստ է, պէտք է հաշի առնել նրան : Այդ բաղձանք է յայտնում, որ կառավարութիւնը պետական հիմնարկութիւնները վերակազմելիս չմոռանայ եւ ռուս պաշտօնեաների ծանր վիճակը :

«Հորիզոն». «Զակ. Սլովո», 17 օգ.

ՁՈՐՐՈՐԴ ՆԻՍՏ

6 օգոստոս, երեքշաբթի, երեկ. ժամը 7

Նախագահ՝ Ա. Սահակեան

Նիստը բանալով՝ նախագահը առաջարկում է անցնել առաջ քարտուղարի երկու օգնականների ընտրութեան : Աւագների խորհրդի որոշման համաձայն առաջ քարտուղարի օգնականներ պէտք է ընտրւէին մէկը Դաշնակցութեան կողմից, միւսը՝ մահմեդական Փրակցիայից : Դաշնակցական Փրակցիայի կողմից առաջարկւած Եփրեմ Սարգսեանը ընտրւում է : Մահմեդական Փրակցիայի կողմից պ. Աղաբէկովը խնդրում է իրենց թեկնածուի ընտրութիւնը յետաձգել :

Ամբիոն է բարձրանում վարչապետ Քաջագանունիւն. — Պարտք եմ համարում նախորդ նկատողութիւնների առթիւ տալ բացատրութիւններ, որոնք վերաբերում էին իմ արած յայտարարութեանը : Այդ նկատողութիւնները ես բաժանում եմ երկու մասի. ա) նկատողութիւններ, որոնք վերաբերում էին յայտարարութեան ամբողջութեամբ, եւ բ) նկատողութիւններ՝ արւած յայտարարութեան այս կամ այն կէտի վերաբերմամբ :

Սոց. — յեղափոխական Խոնդկարեանը նկատեց, որ յայտարարութիւնը աւելի քան գործնական բնոյթ ունի եւ չի արտայայտում կառավարութեան աշխարհահայեացքը : Ճիշտ է, Ռուսաստանում կառավարութեան յայտարարութիւնը ընդգրկում է համաշխարհային քաղաքականութիւն, սակայն այդպէս չէ եւրոպայում. այնտեղ շատ անգամ մի գործնական խնդրի առթիւ կառավարութիւններ են տասպալում : Ներկայ յայտարարութեանը կառավարութիւնը գիտակցօրէն գործնական բնոյթ է տւել :

Նոյն պատգամաւորը դժգոհ է, որ կառավարութիւնը իր յայտարարութեան չի տւել սահմանադրական բնոյթ. եթէ իրօք հասել

է սահմանադրելու ժամը, այդ իրաւունքը պատկանում է Խորհրդին եւ ոչ կառավարութեանը: Կառավարութիւնը՝ կոչւած է միայն կեանքի տանելի պայմաններ ստեղծելու մինչեւ սահմանադիր ժողով:

Պատգամաւորներ Ս. Մամիկոնեան*) եւ Խոնդկարեան առարկում են, որ կառավարութեան յայտարարութիւնը շատ է տարրական ու այրբենական եւ որ նա յարմար կը դայ ամէն մի կառավարութեան. այդ ճիշտ է, եւ ես դա համարում եմ առաւելութիւն, որովհետեւ մեր երկիրը իրօք այրբենական ծրագրի կարիք ունի, իսկ իմ ասածը հաստատում է այն փաստը, որ այդ այրբենական ծրագրերի շուրջն են խմբւել ժողովրդի բոլոր խաւերի ներկայացուցիչները:

Պատգամ. Աղատեանը նկատում է, որ կառավարութեան յայտարարութիւնը յիշեցնում է Ստոլիպինին, որ ասում էր՝ «նախ խաղաղութիւն, ապա ուէֆորմներ»: Այո՛, մենք էլ նոյնն ենք ասում, բայց մեր եւ Ստոլիպինի տարբերութիւնն այն է, որ մենք այդ ասում ենք անկեղծ, առանց յետին նպատակների, մինչդեռ Ստոլիպինը ժողովրդին սպասեցնելով՝ ժամանակ էր վաստակում դժգոհութիւնները իրենց բնում խեղդելու համար: Այդպէս, մեր կառավարութիւնը իրօք ձգտում է ստեղծել ժողովրդի համար տարրական իրաւակարգ, որովհետեւ նախ քան քաղաքացիական ազատութիւնները ապահովելը պէտք է ապահովել ազատ խօսքը եւ այլն:

Պատգամաւոր Ս. Մամիկոնեանը դնում է մի արմատական հարց. նա՞ դիմելով կառավարութեան եւ ժողովրդին՝ հարցնում է. «Արդեօք հէնց Հայաստանի Հանրապետութեան դոյութիւնը ինքնին մի կատաստրօֆա չէ՞»: Գուցէ այդպէս է, սակայն տարօրինակ է, որ այդ հարցը լսում է այստեղ: Եթէ դոյութիւն ունի հանրապետութիւնը եւ նրա կառավարութիւնը, ուրեմն, այդ հարցն իր նշանակութիւնը կորցնում է եւ չի կարող ընդունւել: Այդ հարցը չպիտի դրէք այստեղ նստածների կողմից:

Այժմ ես անցնում եմ նկատողութիւնների երկրորդ մասին, որոնք վերաբերում են, ինքն ըստ ինքեան հասկանալի լինելու պատճառներով, մեր յայտարարութեան մէջ տեղ չդրած առանձին – առանձին կէտերին:

*) Ս. Մամիկոնեանի ֆառը, դժբախտաբար, չունեմք: Մամիկոնեանը խիստ քննադատութեան ենթարկեց կառավարութեան յայտագիրը, արտայայտեց դէմ անկախութեան եւ շեշտեց անհրաժեշտութիւնը վերականգնելու միութիւնը Ռուսաստանի հետ:

Պատգամ. Խոնդկարեանը ասում է, որ մեր Հանրապետութիւնը Հայաստանի է եւ ոչ Հայերի. ապա՝ պատգամ. Ա. Մելիքեան եւ Ա. Աղարարէկով յայտնում են, որ Հայաստանի Ժողովուրդների միջեւ պիտի գոյութիւն ունենայ բարեացակամ յարաբերութիւն: Այդ խնդրի մասին ես առիթ եմ ունեցել աւելի հանդիսաւոր պայմաններում արտայայտելու ճիշտ նոյն բառերով, եւ եթէ պատգամաւորները կարիք են զգում, կառավարութիւնը մի անգամ էլ կը կրկնէ նոյնը: Ինչ վերաբերում է դաւանութեան եւ այլ քաղաքացիական ազատութիւններին, դրանք այնքան պարզ եւ հասկանալի են, որ ուրիշ կերպ չէր էլ կարող լինել:

Կառավարութիւնը յայտարարութեան մէջ չէ յիշել Ժողովրդական լուսաւորութեան եւ առողջապահական գործի մասին: Մենք լոյսին եւ առողջապահութեան թշնամի չենք, այնուամենայնիւ չենք մտքրել յայտարարութեան մէջ, որովհետեւ նախ՝ ինքնըստինքեան հասկանալի են, երկրորդ՝ որ մեր պայմաններում այդ հարցերը չեն կարող դրաւել առաջնակարգ ուշադրութիւն: Ի՞նչ բժշկութիւն եւ ի՞նչ լոյս էք ուզում տալ այն բաղմահազար գաղթականութեան, որը սակայն, անտուն, սեփական ապականութեան մէջ փրտած՝ թափառում է այս ու այն կողմ: Կառավարութիւնը, ի հարկէ, այդ հարցերի մասին հոգացողութիւն կ'ունենայ, սակայն դա խոշոր եւ այժմէական պետական գործ չէ համարւում:

Պատգ. Ա. Մխիթարեանը հարցնում է. «Ի՞նչ օրէնքներով պիտի կառավարել Հայաստանի Հանրապետութիւնը մինչեւ նոր օրէնք մշակելը»: Սրան կը պատասխանեմ, որ մինչեւ այժմ մենք ղեկավարել ենք ռուսական, Անդրկովկասեան Կառավարութեան եւ Սէյմի օրէնքներով: Այդպէս էլ պիտի շարունակել, մինչեւ նոր օրէնքներ մշակելը:

Պատգմ. Ազատեան, Զորին եւ Մխիթարեան ասում են, որ կառավարութիւնն ամէն ինչ ուզում է անել ինքն իր ձեռքով եւ ոչ տեղային ինքնավարութիւնների հետ: Դա կատարեալ թիւրիմացութիւն է. կառավարութեան մտքով անգամ չէ անցել մեղնում բլբոսկրատական կարգ հաստատել. բնդհակառակը, Ժողովրդական հաստատութիւնների, տեղային զէմստոյական եւ մունիցիպալ հիմնարկութիւնների միջոցով է, որ պիտի գործէ կառավարութիւնը. սակայն, նա ուզում է ազատ պահել իրեն կաշկանդումներից եւ ըստ ոէալ պայմանների գործել տեղային ինքնավարութիւնների միջոցով կամ ուղարկել կոմիտարներ:

Պատգ. Ազատեանը նկատում է, որ արդարադատութեան վերաբերմամբ մի սխալ է կատարւել, այն է՝ արդարադատութիւնը ու-

դում են համաձայնեցնել ժողովրդի քաղաքացիական իրաւահասկացողութեան: Դա թիւրիմացութեան հետեւանք է միայն. ուստեքն սլրալօօրորոտ բառը սխալմամբ թարգմանել է «իրաւահասկացողութիւն» տերմինով:

Պատգ. Մխիթարեան եւ Աղատեան ասում են, որ հարկերի «առողջ սիստեմ» հասկացողութիւնը առաձգական է: Ես բաց կանեմ փակադժերը եւ կասեմ, որ հարկերի առողջ սիստեմ ասելով մենք հասկանում ենք եկամտային պրոգրեսիւ հարկ, սակայն տեխնիկական անյարմարութիւնների պատճառով: Գուցէ, կառավարութիւնը չկարողանայ անմիջապէս կիրառել յիշեալ սիստեմը, ուստի եւ յայտարարութեան մէջ յատկապէս չէ յիշել:

Պատգ. Խոնդկարեանը նկատում է, որ Հայաստանի, Վրաստանի եւ Ատրպատականի սահմանները որոշելիս ի նկատի է առնելու միայն ազգազրական սկզբունքը, անտեսելով տնտեսական պայմանները: Յիշեցնում եմ սահմանորոշող ծրագրի սկզբունքներին ծանօթ մարդոց, այնտեղ կիրառւած են թէ՛ ազգազրական, թէ՛ աշխարհազրական – տեղազրական եւ թէ՛ տնտեսական պայմանները:

Սահմանների վերաբերմամբ պատգ. Մամիկոնեանը հարց է տալիս՝ որո՞նք են Հայաստանի սահմանները: Նախ՝ այդ հարցը պիտի լուծւի երկուստեք համաձայնութեամբ, երկրորդ՝ Մամիկոնեանը լաւ գիտէ այդ ուղղութեամբ տարւող աշխատանքները եւ նրանց ձգձգման պատճառները, որոնք մեղնից կախւած չեն:

Պատգ. Մխիթարեան պարենաւորման հարցի մասին խօսելիս մատնանշում է, որ յայտարարութեան մէջ ասւած է՝ «կառավարութիւնը ըստ կարելոյն պիտի մեղմացնէ պարենաւորման տաքնապը»: Եւ այդտեղից եզրակացնում է՝ ուրե՞մն՝ կառավարութիւնը այդ ասպարէզում պարտականութիւն եւ պատասխանատւութիւն չի վերցնում իրեն վրա: Կառավարութիւնը պարենաւորման հարցը համարում է ամենադժուար եւ ջանք չի խնայելու այն կանոնաւորելու, սակայն լիովին պարտականութիւն չի վերցնում կերակրելու բազմահազար դաղթականութիւնն ու ժողովուրդը եւ այդ պատճառով արտայայտւում է դուստ ձեւով:

Այս կարգի հարցերից է եւ լեզուների հարցը: Ես պէտք է ասեմ, որ այդ հարցի միջուկը կախւած է Խորհրդից, եւ կառավարութիւնը մտաւելի է Խորհուրդ մտցնել համապատասխան օրինադիժ, մինչ այդ՝ կառավարութիւնը պետական լեզուն ընդունելով հայերէնը՝ դրա հետ միասին թոյլ է տալիս տեղական միւս լեզուների գործածութիւնը:

Այժմ անցնում եմ այն հարցերին, որոնց դէմ պիտի առարկեմ:

Պատգ. Խոնդկարեան, Ա. Մելիքեան եւ Մամիկոնեան հարցնում են՝ որո՞նք են Հայաստանի սահմանները: Ես դրան պիտի պատասխանեմ. Հայաստանի հիւսիսային սահմանները որոշւած չեն, իսկ հարաւայինը որոշւած է, ընդհանրապէս. պարտք եմ համարում յայտարարելու, որ քանի դեռ նոր աւտով սահմանները փոխւած չեն, այժմ գոյութիւն ունեցողներից դուրս ուրիշն ընդունելի լինել չի կարող:

Այլա մեզ հարցնում են պատգամաւորներ Զորին, Խոնդկարեան, Ա. Մելիքեան, թէ ինչո՞ւ արտաքին քաղաքականութեան մասին խօսելիս, բացի Թիւրքիայից, Ատրպատականից եւ Վրաստանից, միւս պետութիւնների հետ ունենալիք յարաբերութիւնների մասին խօսք չկայ: Դրա պատասխանը շատ կարճ է. նախ՝ իրաւական տեսակէտից մեր անկախութիւնը ճանաչել են առայժմ վերոյիշեալ երեք պետութիւնները եւ երկրորդ՝ միւս պետութիւնների հետ յարաբերութիւն ստեղծելու տեսնիքական յարմարութիւն չկայ: Աւելի լայն քաղաքական յարաբերութիւններ սկսելը ապագայի դործ է:

Շատերին դարմացնում է կառավարութեան այն դարձւածքը, թէ նա խստիւ պիտի կատարէ Թիւրքիայի հետ կապած դաշնադրի պայմանները եւ հետեւի, որ նոյնն անի եւ Տաճկաստանը: Այո՛, պիտի ասեմ, որ քանի որ դաշնադրով մենք պարտականութիւններ ենք յանձն առել, որոնք նոր աւտով փոխւած չեն, մենք պիտի կատարենք խստիւ եւ ուրիշից էլ պիտի պահանջենք նոյնն անել:

Պատգ. Խոնդկարեանը դժգոհ է, որ յայտարարութեան մէջ ոչինչ չէ ասւած Անդրկովկասեան Փէդէրացիայի մասին, որովհետեւ Հայաստանը, Վրաստանը եւ Ատրպատականը առանձին – առանձին գոյութիւն ունենալ չեն կարող: Յայտնի պիտի լինի ձեզ, որ հայերս մինչեւ վերջն էլ կողմնակից էինք Անդրկովկասեան Փէդէրացիային, եւ մենք չէինք, որ բաժնեցինք, այլ մեզ բաժանեցին իրենցից. իսկ եթէ հնարաւորութիւն ստեղծւի վերոյիշեալ երեք հանրապետութիւնների դաշնակցութեան, որին մենք հաւատում ենք, այդ մեր ցանկութիւնն է եւ մեր ասպարան: Ներկայումս առհարցը դնելը եւ դործնականօրէն լուծելը հնարաւորութեան սահմաններից դուրս է: Յայտարարութեան մէջ եղած բարեկամական յարաբերութիւնների ցանկութիւնը Ատրպատականի եւ Վրաստանի հետ ապացուցում են, որ մենք խուսափում ենք կոնֆլիկտներից եւ հարթում ենք այդ հարցի բարեյաջող լուծումը:

Պատգ. Ագաթեանը ղինորական վարչութեան ծրագրի դէմ առարկելով՝ ասում է՝ որ մենք մշտական դօրք պահել չենք կարող եւ պէտք է ընդունենք միլիցիայի սկզբունքը, իսկ պատգ. Մամիկոն-

եանը պահանջում է զօրքի թիւն աւելացնել: Կառավարութիւնը այդ երկու առաջարկութեան էլ համաձայնել չի կարող: Նա այսօր չի կարող արձակել մշտական զօրքը ու դիմել միլիցիական սխտեմի: միւս կողմից՝ հնարաւորութիւն չունի նրա թիւը շատացնելու: Ընդհակառակը, դիմում է բանակի կրճատմանը:

Պատգ. Մամիկոնեանը կարծում է, թէ ներկայում, կառավարութիւնը պիտի հոգայ ու զբաղւի միայն արտաքին քաղաքականութեամբ, սակայն, կառավարութիւնը այդ տեսակէտի վրա կանգնել չի կարող:

Նոյն պատգ. Մամիկոնեանը եւ Ա. Մելիքեանը պահանջում են կառավարութիւնից լինել խիղախ, սակայն, քանի ղոյութիւն ունի ներկայ կառավարութիւնը, նա երկիրը չի դնի նոր-նոր արկածների եւ փորձութիւնների առաջ եւ ուրիշների էլ թոյլ չի տայ նոյնը անելու:

Վերջացնելով ասելիքս՝ նորից պարտք եմ համարում ձեր ուշադրութիւնը հրաւիրելու այն հանգամանքի վրա, որ կառավարութիւնը իր յայտարարութեան մէջ պարզ ասել է, որ սա մի համառօտ եւ տարրական ծրագիր է եւ, դժբախտաբար, մեր պայմանների համար մի մաքսիմում է: Կառավարութիւնը երջանիկ կը զգայ իրեն, եթէ մասամբ կարողանայ իրականացնել այստեղ ասածները եւ նա կարող է այդ անել, եթէ իր կողմն ունենայ խորհրդի վստահութիւնն ու աջակցութիւնը:

Յայտարարում է ընդմիջում, որից յետոյ քէարկւում են Փրակցիաների առաջարկած բանաձեւերը: 23 ձայնով, ձեռնպահութեամբ 11-ի եւ դէմ՝ ոչ ոքի, անցնում է Հ. Յ. Դաշնակցութեան եւ Հայ Ժողովրդական Կուսակցութեան հետեւեալ բանաձեւը. —

«Հայաստանի հորհրդարանը*) լսելով կառավարութեան յայտարարութիւնը եւ մինիստր — նախագահի բացատրութիւնները այդ յայտարարութեան առիթով եղած դիտողութիւնների մասին՝ հաւանութիւն է տալիս նրանց եւ անցնում հերքական խնդիրներին»:

Սոց. — դէմոկրատական Փրակցիան առաջարկում է հետեւեալ բանաձեւը. —

«Լսելով կառավարութեան յայտարարութիւնը, աչքի առաջ ու-

*) Ծանօթ. — Սկզբի շրջանում Հայաստանի խորհուրդը սովորաբար կոչւում էր խորհրդարան-խորհուրդ եւ խորհրդարան բառերը միմեանց փոխարէն քէ պատգամաւորները մտերում ու բանաձեւերում, քէ մամուլում եւ քէ պաշտօնական քղբերի մէջ: Պաշտօնական անունը, սակայն, Հայաստանի խորհուրդ էր:

նենալով երկրի ներկայ ծանր պայմանները եւ ցանկութիւն ունենալով, որ կառավարութիւնը իր առաջիկայ գործունէութեան ժամանակ, յենաժ դէմոկրատական կազմակերպութիւնների վրա, դեկավարի փրակցիաների արած ցուցմունքներով՝ տանելու երկիրը դէպի դէմոկրատական կարգերը — յոգուտ աշխատաւոր դասակարգերի, Հայաստանի Խորհուրդը անցնում է հերքական խնդիրներին»:

Այս բանաձեւը ստանում է 6 կողմ, 21 ձեռնպահ եւ հակառակ՝ ոչ ոք:

Սոց. — յեղափոխականների Փրակցիայի կողմից պատգ. Ա. Խոնդկարեան յայտարարում է.

«Որովհետեւ կառավարութեան պետի բացատրութիւնից յետոյ փրակցիայի դրած հարցերը չպարզեցին եւ չպարզեց կառավարութեան բնոյքը, ուստի եւ փրակցիան մնում է իր յայտարարութեան մէջ արած կարծիքին»:

Մահմեդական Փրակցիայի կողմից Աղաբաբէկովը յայտարարում է.

«Լսելով կառավարութեան յայտարարութիւնը եւ նրա դէմ եղած առարկութիւնների բացատրութիւնը, մահմեդական փրակցիան յայտնում է կատարեալ վստահութիւն եւ անցնում է հերքական հարցերին, միաժամանակ յոյս ունենալով, որ Հայաստանի Հանրապետութեան մէջ փոքրամասնութեան իրաւունքները լիովին կը պաշտպանեն»:

Այնուհետեւ պատգ. Զուրեանը յայտնում է, որ Երեւանի Հայոց Աղագային Խորհրդի հաշիւները քննող յանձնաժողովը ժամանակին չէր կարողացել իր պարտականութիւնները կատարել. բացի այդ, յանձնաժողովի երկու անդամները հրաժարւել են, ուստի պէտք է որոշել, թէ այդ յանձնաժողովը շարունակելո՞ւ է այդ դործը:

Ֆինանսների մինիստրը առաջարկում է, առհասարակ, պետական բնոյթ ունեցող բոլոր հաշիւների քննութիւնը թողնել ընտրւելիք պետական հսկիչին:

Առաջարկը ընդունւում է 21 ձայնով:

Ապա ժողովը անցնում է չորս յանձնաժողովների ընտրութեան՝ նախապէս որոշելով յանձնաժողովների մէջ մտցնել Հ. Յ. Դաշնակցութեան Փրակցիայից 3-ական հոգի եւ միւս Փրակցիաներից՝ մէկական: Ընտրւում են հետեւեալ յանձնաժողովները. —

1. Ֆինանսական. — Արտաշէս Վանցեան, Հայկ Սարգսեան, Բժ. Յովհաննէս Տէր-Միքայէլեան, Արմենակ Աւետիքեան, Արշաւիր Մեւիքեան:

2. Օրէնսդրական .— Սիրական Տիգրանեան, Յովակիմ Բուդաղեան, Ռուբէն Տէր-Մինասեան, Արշամ Խոնդկարեան, Յովհաննէս Զաքարեան, Գրիգոր Տէր-Խաչատրեան :

3. Հարցաւնդումների .— Յովակիմ Բուդաղեան, Սմբատ Խաչատրեան, րժ. Արշակ Ղաղարեան, րժ. Գրիգոր Տէր-Յակոբեան, Թադէոս Աւգալբէկեան, Գարեգին Ենգիրարեան :

4. Կարգադրիչ .— Բժ. Յ. Տէր-Միքայէլեան, Եփրեմ Սարգսեան, Յակոբ Տէր-Յակոբեան, Արմենակ Աւետիքեան, Յ. Զաքարեան, Գ. Ենգիրբայեան :

«Հոբիգոն», 22 օգ., 7 սեպտ.

